

TÜRKLERDE HİDRELLEZ GELENEĞİ

“Hıdırellez” Tradition Among Turkish People

Tradition de "Hıdırellez" Chez Les Turcs

Yard. Doç. Dr. Enver ARAS*

ÖZET

Makalede Türklerin tarihinde ve folklorunda yer alan Hızır ile ilgili sorunlar tartışılacak, Türkler arasındaki Hıdırellez kutlamalarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Hıdırellez, gelenek, Türk Dünyası, Bayram

RESUME

On cherche a examiner les problèmes de "Hızır" dans l'histoire turque et le folklore turc dans l'article, on insiste sur les célébrations de "Hıdırellez"

Mots-clés

Hıdırellez, Traditions, Monde turc, fête

Bizim burada gayemiz bu sahaya ilgili olan hiç bilinmeyen konuları ortaya koymak değil, Türk dünyasının büyük bir kısmında gelenek hâlinde kutlanan Hıdırellez konusunda bilgi vermek ve bu sahadaki çalışmalara katkı sağlamaktır. Hıdırellez kutlamalarına geçmeden önce Hızır kavramı, Hızır'ın kimliği, yaşadığı zaman, ebedî yaşayıp yaşamadığı, Kur'an-ı Kerim'deki yeri; Hz. İlyas'ın Kur'an-ı Kerim ve İslâmî kaynaklardaki yeri, Hızır'la İlyas'ın ilişkisi vb. hususlara kısaca bakmak gerekir. Çünkü bütün bu hususlar, konumuzun tarihine ışık tutacak ve daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

A. HIZIR:

1. Hızır Kavramı ve Hızır'ın Kimliği:

Hızır kelimesi, Arapça “El-Hadır” kelimesinden gelir. Pratikte isim olarak kullanılan bu kelime birçok kaynaktan bir lâkap şeklinde ele alınmıştır. Adı geçen kelime Arapça’da yeşil, yeşillik, yeşilliği çok olan yer anlamına gelen “El-Ahdar” kelimesinden gelir. Bazı kaynaklarda “El-Hıdır / El-Hadr” şeklinde yer alan “El-Hadır”, Türkler arasında “Hı-

zır” ya da “Hıdır” şeklinde kullanılmaktadır (Ocak 1990:60-61; Çelebi: 1998: 406).

Bazı araştırmacılar eski bir bitki tanrısının, Hızır'ın şahsında İslâmileştirilmiş olduğu görüşündedir. Bir kısım hadis ve rivayetlerde Hızır'ın oturduğu veya namaz kıldığı yerin hemen yeşerdiği belirtilmektedir. Yani, Türk-İslâm mitolojisinde Hızır yeşil kavramıyla olduğu kadar su kavramıyla da yakından ilgilidir (Ocak 1990:60-61; TDEA 1981: C.4:218).

Hızır'ın kimliği meselesine henüz bir açıklık getirilmemiştir. Bazı İslâm kaynakları Hızır'ın veli, bazıları da nebi olduğunu iddia eder (Ocak 1990: 66). Hızır'ın, Kabil'in oğlu Hazrûn; Nuh'un oğlu Sâm'ın torunlarından Belyâ bin Melkân; Hz. İshak'ın torunlarından Hazrûn bin Amâyil olduğu iddiaları vardır. Bir kısım müellifler Hızır'ın lâkap, İlyas'ın da isim olduğunu kabul ederler (Çelebi 1998: C.17: 406; Harman 2000: C.22:162).

Hızır'ın ana tarafından Rum, baba tarafından Fars olduğunu iddia edenler olduğu gibi onun Himyeri aşiretinden Benû Bekkâl boyuna mensup bulundu-

* Fırat Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

ğunu, soyunun Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e ve Hz. Musa'nın kardeşi Harun'a dayandığını iddia eden kaynaklara da rastlanmaktadır (Ocak 1990: 63-64).

Hızır'ın melek, veli, peygamber, hem veli hem de peygamber olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Genellikle tasavvuf çevreleri Hızır'ı bir veli, tasavvufun dışındaki âlimler ise bir peygamber olarak kabul ederler. Hızır'ın hem veli hem de peygamber olduğunu söyleyenler de vardır. Biz de eğer, "Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik" (Kehf 65). meâlindeki ayette geçen "bir kul"un Hızır olduğu iddiasına katılırsak, onun bir peygamber olabileceğini göz önüne almamız gerekir.

2. Hızır'ın Yaşadığı Zaman:

Hızır'ın yaşadığı sanılan zaman hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazı âlimler, Hızır'ın Hz. Âdem zamanında yaşadığını, Hz. Âdem'in defin törenine katıldığını iddia eder. Onun Hz. İbrahim, Hz. Süleyman ve Hz. Musa Peygamber zamanında yaşadığını ileri sürerler de vardır. Bir kısım kaynaklar da Hızır'ın İran hükümdarı Efridûn bin Esfiyân zamanında yaşadığını ve Zülkarneyn'in ordusunda kumandanlık yaptığını kaydeder (Ocak 1990: 66-69).

3. Hızır'ın Ebedî Olarak Yaşayıp Yaşamadığı Konusu:

Hızır'ın ebedî olarak yaşayıp yaşamadığı meselesi tartışma konusudur. Ahmed Bin Hanbel, Buharî, İbnu'l Esir, İbnu'l Cevzi, İbn Kesîr, Nevevî vb. âlimler Hızır'ın yaşamadığını iddia ederler. Aynî, Makdisî, Sâvî, Sa'lebî gibi tarihçi ve müfessirler ise Hızır'ın ebedî olarak yaşadığını kaydeder. Bu kesim iddialarını Hızır'ın Zülkarneyn'le "âb-ı hayat"ı araması efsanesinin çeşitli rivayetlerine dayandırırılar. Hızır'ın mutasavvıflarla sohbet ettiğini anlatan sözlü ve yazılı rivayetlere inanlar onun ebedî bir hayat

yaşadığını kabullenirler. Hızır'ın Hz. Peygamber'le buluştuğuna, onun defin törenine katılıp Hz. Ali'yle görüştüğüne ve ömrünün kıyamete kadar uzatıldığına dair rivayetlere itibar edenler de vardır (Ocak 1990: 66-70).

Ebussuud, Kadı Beyzavî, Kurtubî, Konyalı Mehmet Vehbi, Seyyit Kutub ve Zemahşerî gibi müfessir ve kelâmcılar Hızır hususunda hiçbir fikir ileri sürmemiştir. Diyarbekrî, İbn Hacer ve Taberî ise, Hızır konusundaki iddiaları nakletmekle yetinmişlerdir. Kâtip Çelebi, Alusi ve Elmalılı Hamdi Efendi de Hızır'ın maddî olarak hayatta olamayacağı, onun varlığının ruh âleminde idrak edilebileceği görüşünü ortaya koyarlar (Ocak 1990: 66-72).

Netice olarak hakkında birçok dinî ve mitolojik rivayetler olan Hızır'ın hem halk hem de mutasavvıflar arasında ölümsüz olduğuna inanıldığı ve İslâmî açıdan ise, çoğunlukla maddî anlamda ebedî bir hayat yaşadığına inanılmadığı ortaya çıkmaktadır. İlmî açıdan da Hızır'ın ölümsüz olamayacağı iddiasının geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

4. Kur'an-ı Kerim'de Hızır:

Kur'an-ı Kerim'de Hızır'ın adı geçmez. Ancak, Kehf suresindeki kıssada Hz. Musa'yla birlikte bir "genç adam"dan bahsedilmektedir (Kehf 60, 62, 63). Yine, buradaki kıssada ilâhî rahmete mazhar olan "bir kul"dan söz edilmektedir. Kehf suresinde zikredilen "bir kul"un Hızır olduğu iddiasının genel kabul gördüğünü ifade edebiliriz (Kehf 65).

5. Kur'an-ı Kerim'deki Kıssa:

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Musa'nın "genç adam"la yola çıkıp kendisine kılavuzluk eden bilinmeyen bir şahsiyetle buluştuğu ve birlikte yolculuk yaptığı anlatılmaktadır. Kehf suresinin 60-82. ayetlerinde anlatılanları şöyle özetleyebiliriz: Hz. Musa birgün yakını olan bir gençle beraber kendisiyle buluşması emredilen kişiyle görüşmek üzere yola çıkar. Buluşma yeri "iki denizin birleştiği

yer”dir. Hz. Musa bu yeri tespit edebilmek için yanına azık olarak aldığı kurutulmuş balıktan faydalanacaktır. Çünkü, balığın canlanacağı nokta, buluşacağı kişinin yerini belirten bir işarettir. Hz. Musa’yla genç adam, deniz sahilinde bir kayaya sığındıkları sırada ölmüş balık canlanıp denize atlar. Bunu gören “genç adam” şaşırıp Hz. Musa’ya haber vermemi unutur. Bir süre sonra Hz. Musa acıkıp azığı isteyince olup biteni hatırlayan “genç adam” durumu anlatır ve üzülmesini ifade eder. Bunun üzerine Hz. Musa tekrar o kayaya dönüp aradığı şahsı bulur. Bu kişi, kendisine Allah tarafından rahmet ve gizli ilim verilen “kul”dur. Musa bu “kul”a, kendisini yanına almasını ve sahip olduğu ilmi [İlm-i ledün; Allah’ın sırlarına ait manevî bilgi, gaip ilmi] öğretmesini talep eder. “Kul”, buna yanaşmak istemez. Hz. Musa, kendisine uyacağını söyler. “Kul”, Musa’nın talebini meydana gelebilecek olaylar hakkında açıklama yapmadığı sürece soru sormaması şartıyla kabul eder. Musa’nın bu şarta uyacağına dair söz vermesi üzerine yolculuğa başlarlar.

Kur’an-ı Kerim’de bir “kul” olarak ifade edilen bu zat, önce bindikleri gemiyi deler, sonra bir çocuğu öldürür, daha sonra da kendilerini misafir etmeyen insanların yaşadığı bir köyde yıkılmak üzere olan bir duvarı düzeltir. Hz. Musa, bu üç hâdisenin her birinde arkadaşına söz konusu davranışının kötü olduğunu söyler ve niçin böyle yaptığının sebebini sorar. Arkadaşı Musa’yı, “Ben sana benimle birlikte olmaya sabredemezsin, demedim mi?” diye uyarır. Musa, özür diler ve yolculuğa devam etmelerini ister. Birinci ve ikinci hâdisede Musa’nın ricasını kabul eden “kul”, üçüncü hâdisede yine Musa’nın itirazıyla karşılaşınca ayrılma zamanının geldiğini söyleyip şu açıklamayı yapar:

“Deldiğim gemi denizde çalışan bir grup yoksulundu. Bu gemiyi, sağlam gemileri gasp eden kralın el koymaması

için deldim. Erkek çocuğu da ana-babasını azgınlık ve nankörlüğe boğmaması için öldürdüm ki, Allah onun yerine daha hayırlısını versin. Yıkılmak üzere olan duvarın altında ise, iki yetim çocuğun salih babası tarafından saklanan bir define vardı. Bu duvarı, iki yetim çocuk büyüdüğünde Allah’tan bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar diye düzelttim. Bütün bunları kendiliğimden değil, Allah’ın emriyle yaptım. İşte, senin sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”

Yukarıdaki ayetlerde geçen ve adı verilmeyen “kul”, aslında Hz. Musa’nın merak ettiği hâdiselerin üçünde de zor durumda olan insanların yardımına koşmuştur. Hz. Musa rivayete göre bu yolculuğa genç bir yakınıyla birlikte, Allah tarafından kendisinden daha bilgili olduğu haber verilen “kul”la buluşmak için çıkar. Bu ayetler peygamberlere bile verilmeyen Allah’ın sırlarına ait manevî bilgilerin bir “kul”a verilmiş olduğunu ortaya koyar. Burada ilk bakışta kötü gibi gözükken bazı davranışların aslında kötü olmadığı vurgulanır. Bu ayetler bazı kişilerin Allah tarafından bazı tasarruflara yetkili kılındığını açıklar. Ayetlerde adı belirtilmeyen “kul”, fakir denizcilerin gemisini yaralamakla kralın bu gemiye el koymasına engel olarak fakirlere yardım eder. Kur’an’ın bu ifadeleri, Hızır’ın darda kalan insanlara yardım edeceği anlayışına kaynaklık ettiğini gösterir. Ancak, hem ayetlerde hem de sahih hadislerde Hızır’ın ebedî hayata mazhar olduğuna dair en ufak bir işarete rastlamıyoruz. Yani, halk inamışındaki Hızır’la, ayetlerde adı geçen iyi bir “kul” arasındaki münasebeti rivayetlerden öteye götürmenin mümkün olmadığı söylenebilir.

Acaba, Hz. Musa Kur’an-ı Kerim’deki kıssada iyi bir “kul” olarak geçen esrareniz kişiyle niçin buluşmak istemiştir? Bu sorunun cevabını çeşitli hadislerde bulmak mümkündür. Bu hadislere göre Musa, İsrail oğullarına yeryüzündeki en

âlim zatın kim olduğunu sorar ve cevap alamayınca bu zatın kendisi olduğunu söyler. Bunun üzerine Allah, Musa'ya, kendisinden daha âlim bir kulu bulunduğunu, gidip onunla görüşmesi gerektiğini vahyeder ve onu nerede bulacağını bildirir. Hz. Musa, bunun için o "kul"u aramaya çıkar.

6. Kur'an-ı Kerim'deki Kıssanın Yeri ve Zamanı:

Söz konusu hâdisenin ne zaman ve nerede vuk'u bulunduğu hususunda gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse hadislerde açıklayıcı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, Kur'an'daki kıssada adı geçen bir "kul"la Hz. Musa arasında geçen hâdisenin, Mecmau'l Bahreyn, Bahru'r Rûm (Akdeniz), Bahr-i Fâris (Basra Körfezi), Tanca (Afrika'da), Azerbaycan'da bir yer, Kızıldeniz'le Akdeniz'i birleştiren kara parçası, Sina Yarımadası vb.leri olduğu iddia edilmekte ve tartışılmaktadır (Ocak 1990: 51-52).

B. HZ. İLYAS:

1. Kur'an-ı Kerim'de ve İslâmî Kaynaklarda Hz. İlyas:

İlyas aleyhisselâm Kur'an'da ismi geçen peygamberlerden biridir (En'âm 85; Sâffât 123, 127-128, 129-130). Allah, İlyas'ı, bir kısım İsrailoğullarının puta tapmalarına engel olması için göndermiştir. Hz. İlyas'la ilgili olan bu konu Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetlerinde şöyle açıklanmaktadır: "İlyas da şüphe yok ki peygamberlerdendi" (Sâffât 123). "(İlyas) milletine: '(Siz Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Yaratana en iyisi olan, sizin de Rabbiniz, sizden önce gelen atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp da Ba'l'e mi taparsınız?' demişti."¹ (Sâffât 124, 125, 126). "Bunun üzerine İlyas'ı yalanladılar. Onun için Allah'ın ihlâslı kulları müstesna; onların hepsi (cehenneme) götürüleceklerdir." (Sâffât 127, 128). "Sonra gelenler içinde, kendisine bir ün bıraktık, 'İlyas'a selâm' dedik." (Sâffât 129-130).

Tefsir ve hadislerde Hızır hakkında

olduğu gibi İlyas hakkında da olağanüstü birtakım rivayetler vardır. Bazı İslâm kaynaklarında İlyas'ın, Kral Ahab'la Kraliçe İzebel döneminde yaşadığı, adı geçen kralın, İlyas'ın daveti üzerine putperestliği terk ettiği ve daha sonra tekrar putperestliğe döndüğü belirtilmektedir. Kral Ahab'ın putperest olduğu dönemde uzun süre dağlarda yaşayan İlyas, halkın putperest olmasına çok üzülüp Allah'tan ruhunu almasını diler. Fakat, bu dileği kabul edilmez. Allah'ın, üç yıllığına yağmura hükmetme yetkisi verdiği İlyas, yağmurun yağmasına engel olur ve kıtlık başlar. İlyas, meleklere araya girmesiyle yağmur yağdırınca bolluk ve bereket gelir. Bir süre sonra İsrailoğulları tekrar isyan edince İlyas, kendisini bu belâdan kurtarması için Allah'a dua eder. Neticede ateşten bir at gelir. İlyas, bu ata biner ve göğe yükselir (Harman 2000: C.22: 162; TDEA 1981: C. 4:374).

2. Hz. İlyas'ın Ebedî Olarak Yaşayıp Yaşamadığı Konusu:

Hz. İlyas'ın ebedî hayata erip ermediği konusunda Kur'an-ı Kerim'de açık bir ifade yoktur. Ancak, onun ebedî hayata kavuştuğuna dair çeşitli rivayetler vardır. Hz. İlyas'ın peygamber olduğunu inkâr etmenin doğru olmadığını söyleyen mutasavvıflar, onun da Hızır gibi ebedî hayatta yaşadığına inanırlar.

Bir rivayete göre, Cenab-ı Allah, İlyas'ı kendi katına aldıktan sonra nurdan bir elbise giydirip, yeme içme ihtiyacını kaldırır ve ona ebedî bir hayat bahşeder. Başka bir rivayete göre ise İlyas, ömrünün sonuna doğru hastalanır, öleceğini hisseder ve ağlamaya başlar. Allah, niçin ağladığını sorunca, o da insanların kendisinden sonra Allah'a ibadet edeceğinden emin olmadığı için ağladığını bildirir. Allah onu bu endişeden kurtarmak üzere "Ey İlyas, izzetime yemin ederim ki, yeryüzünde beni anacak hiç kimse kalmayınca kadar seni yaşatacağım." diyerek ona kıyamete kadar ömür verir

(Ocak 1990: 76).

Hızır meselesinde olduğu gibi, İlyas Peygamber konusunda da Kur'an'a ve sahih hadislere dayanan bir ölümsüzlük söz konusu değildir. Ancak, tasavvuf çevreleri Hızır'a oldukça fazla yer verdiği hâlde aynı hassasiyeti İlyas Peygamber için göstermemiştir. Çünkü, İlyas'ın kimlik ve şahsiyeti, Hızır'ın kimliği ve şahsiyeti kadar karışık değildir.

C. HIZIR'LA İLYAS'IN İLİŞKİSİ:

Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de sahih hadis kaynaklarında Hızır'la İlyas arasında bir münasebet olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat, bazı İslâmî kaynaklardaki rivayetlere göre, Hızır'la İlyas arasında sıkı bir münasebet vardır. Bu rivayetlerden birine göre Fars olan Hızır'la, İsrailoğlları'ndan gelen İlyas, yılın belli bir gününde bir araya gelip yeryüzünde birtakım görev ve sorumluluklar üstlenir ve bazı işler yaparlar. Yine onlar, her yıl Beytül-Makdis'te oruç tutar, hacca gider ve Zemzem Suyu'ndan içersinler. Başka rivayete göre de Hızır'la İlyas, her gece Zülkarneyn'in yaptırdığı duvarın dibinde buluşurlar. Bir diğer rivayete göre ise, Hızır'la İlyas her yıl belli bir mevsimde bir araya gelir, birbirinin saçını tıraş eder, dua ederler (Ocak 1990:78-79).

Kur'an-ı Kerim ve bazı hadis kaynakları Hızır'la İlyas'ı iki ayrı şahsiyet olarak ele alır. Kur'an'da adı zikredilmeyen Hızır, halk arasında genellikle İlyas'ın adıyla birlikte anılır. Bu da Hızır'la İlyas'ın ilişkisi konusunda birtakım rivayet ve inanışların teşekkül etmesine sebep olmuştur. Tasavvufa bütünüyle hakim olan Hızır'ın kuvvetli şahsiyeti zaman içinde İlyas'ı devre dışı bırakmıştır. Böylece, Hızır ve İlyas'ın bulunduğu inanan günlerde özel kutlama törenleri icra edilir hâle gelmiş ve Hızır-İlyas tek şahsiyet olarak tasavvur edilmiştir.

1. Halk İnanışında Hızır-İlyas:

Türk halk inanışında Hızır-İlyas, dar zamanlarda yardım istenen, iyileri ödüllendirip kötuları cezalandıran ve sonsuz güce sahip olan bir kurtarıcıdır. Halk arasında Hızır'ın adı etrafında birçok atasözü ve deyim teşekkül etmiştir. "Adım Hızır, elimden gelen budur", "Hızır mısın sen", "Hızır mısın mübarek", "Hızır yardımcın olsun", "Hızır gibi yetiştirdi", "Hızır gibi imdadıma yetiştirdi", "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez" vb. atasözü ve deyimler halkın Hızır konusundaki inanışlarını aksettirmektedir.

Türk halk inanışında önemli bir yeri olan Hızır ya da Hızır-İlyas kültürünün psikolojik yönü de vardır. Çünkü, tarihin en karanlık dönemlerinden beri insanlar çaresiz kaldığı zaman birtakım olağanüstü varlıklardan yardım beklemişlerdir. İnsanın yapısında var olan bu eğilim, Türk inanışında çoğu zaman misafirle bütünleştirilen "Hızır motifi"ni karşımıza çıkarmıştır.

Hızır'ı bir peygamber olarak kabul eden Türk halk inanışında, Hızır çeşitli kıyafetlerle ortaya çıkıp sadaka isteyerek insanları dener, kendisini hoş karşılayanların isteklerini yerine getirir. Hıdrellez kutlamaları da Hızır'ın bu özelliğinden faydalanmaya yönelik faaliyetlerdir. Türk halkının Hızır'ı çeşitli kılıklarla insanlar arasında dolaştırması onun bir peygamber olarak addedilmesine engel teşkil etmemiştir. Halk arasında ona "Hızır, Nebi, Hızır Nebi, Hızır Nebi, Hızır Peygamber ve Hızır aleyhis-selâm" denilmesi de bunun bir göstergesidir.

Hızır, menkabe, efsane, masal ve halk hikâyelerinde bazen yaya, bazen de atlı olarak ortaya çıkar. Meselâ Battal'a yardım eden beyaz atlı Hızır (Köksal 1984:136), Hacı Bektaş'ın huzuruna da boz atıyla gelir (Gölpınarlı 1990:75). Hızır'a atfedilen ak sakallı ihtiyar, kıratlı kişi, boz ath şahıs vb. motifler İslâm öncesi destan ve masallarımızda da görü-

lür. “At” unsuru Türklerin eski Şamanist inanışlarıyla yakından ilgilidir. Çünkü, eski Türklerde şamanlar boz atlı veya kıratlı kişi olarak gözükmüşler (Ocak 1990:118).

Türk halk inanışında Hızır, yeşil veya beyaz elbiseli, boz ya da kıratlı, yüzü bazen açık, bazen örtülü, elinde mızrağı veya kamçısı olan bir süvari şeklinde düşünülmüş ve her kılıhta, her yaşta görünebilen biri olarak tasavvur edilmiştir. Yani, Türk inanışında genellikle “atlı Hızır tipi” vardır. Çünkü, kahramanların arkadaşı, dostu ve sırdaşı olan “at” kültü Türk hayat tarzında önemli bir yere sahiptir.

Destan, masal ve halk hikâyelerimizde atla birlikte düşünülen kahramanlar boz ata, kırata veya doru ata biner. Altay Türklerinden olan Televütlerin koruyucu ruhu kırata biner (Ögel 1988:92). Çinlilerle yapılan bir savaş sırasında Tadığın, Çorun, Yamtarın ve İşbara boz atla, Yigen Silig doru atla, Kül Tigin ise, alını beyaz boz atla hücuma geçer (Ergin 1988: 26-27). Bamsı Beyrek’in en sadık arkadaşı boz aygırdır (Ergin 1999: 57-89).

Türk inanışında Hızır’ın, boz atlı olarak düşünülmesi, boz atın veya kıratın uğurlu sayılmasına, hayır bereket getirdiğine inanılmasına sebep olmuş ve bu çerçevede çeşitli inanışlar ortaya çıkmıştır. Meselâ halk arasında güneş doğmadan önce kıratla bir dereden yedi defa geçen birine büyüünün tesir etmeyeceğine, kıratın nefesinin çeşitli hastalıklara iyi geleceğine, kıratın bulunduğu eve şeytanın giremeyeceğine inanılır.

Eski Türklerin inanışına göre gökten inen “at”, Yakut Türklerine göre güneş âleminden gelmiştir. Bir de kanatlı ve uçan atlar vardır. Bu atlar Kafdağ’ındaki Süt Gölü’nde bulunur. Bir efsaneye göre “ab-ı hayat”ı ararken Kafdağ’na gelen Hızır, buradaki gölde yüzen ve uçan atları görür. Hızır göle şarap döktüp, atları sarhoş eder ve bir çiftini ya-

kalar. Bunların kanatlarını kırıp çiftleştirir. Hızır’ın “kıratı” da bu çiftleşme neticesinde doğduğu için uçar (Uraz 1994: 102, 145). İşte, bütün bu düşünce ve inanışlar, Hızır’ın “boz atlı bir şahsiyet” olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur.

Hızır, Hz. İlyas, Kur’an-ı Kerim’de ismi geçen peygamberlerden biri olduğu için Hızır’dan ayrı düşünülmüştür. Ancak halk inanışı, onu bazen Hızır’a arkadaş etmiş, bazen de ayrı bir kimliğe büründürmüştür. Türk halk inanışı, hayat suyu içen Hızır’a hem suda hem karada, İlyas’a da yalnız karada görev yüklemiş ve onu Hızır’la birlikte tasavvur etmiştir.

2. Hızır ve Hızır-İlyas’la İlgili Anadolu Dışındaki Ziyaret Yerleri:

Türk-İslâm dünyasında Hızır veya Hızır-İlyas kültürünün ne kadar önemli ve yaygın olduğunu düşünürsek, onların adına tahsis edilen birçok “yerin” bulunmasını da normal karşılamamız gerekir. Bu “makam”lar genellikle Kur’an’da yer alan ilgili kıssadaki hâdiselerin geçtiğine inanılan yerlerdir. Ayrıca, bu “makam”lar arasında Hızır’la İlyas’ın buluştuğuna inanılan yerlerle Hızır’ın içtiği “âb-ı hayat”ı temsil eden kaynaklar vardır.

Türkiye dışında Azerbaycan, İran, Irak, Suriye, Lübnan, Mısır, Cezayir ve Fas gibi ülkelerde Hızır’a ait olduğu kabul edilen çeşitli “makam”lar vardır. Hızır-İlyas’a ait olduğu sanılan “makam”ların başında Tuna nehrinin Karadeniz’e döküldüğü yerdeki Hızır-İlyas Boğazı yer alır. Bir diğer Hızır-İlyas Boğazı da Preveze yakınlarındadır. Midilli Adası’nın batısında Hızır-İlyas Adası, Kırım’da Azak şehri yakınında Hızır-İlyas Makamı, Hindistan’ın Koka şehrinde Hızır-İlyas Mescidi bulunmaktadır. İran’da Abadan sahilinde Hızır-İlyas’a ait bir “makam” ve Hüzmüş şehrinde bir “mezar” vardır. Kudüs yakınında Karye-i Hızır-İlyas adlı bir köy ve Hz. İlyas’a ait olduğu sanılan Mühr-ü İlyas, Makam-ı Hazreti İlyas adını taşıyan bir

“makam” bulunmaktadır (Ocak 1990: 126-130).

3. Hızır-İlyas'la İlgili Anadolu İçindeki Ziyaret Yerleri:

Anadolu'da da Hızır'la ilgili çeşitli ziyaret yerleri mevcuttur. Bu ziyaret yerlerinden Ankara'da Hıdırlık Türbesi, Çorum'da Hızırlık Ziyaretgâhı, Denizli'de Hızırlık Sultan Ziyareti, Edirne'de Hızırlık Tekkesi, Hatay'da Hızır Makamı, Kütahya'da Hızırlık Mescidi, Merzifon'da Hızırlık Tepesi, Mudurnu'da Hızırlık Kayası, Lâdik'te Hızırlık Ziyareti, Giresun'da Hızır Kayaları vb.lerini sayabiliriz. Hz. İlyas'la ilgili olarak Bingöl'de İlyas Gölü vardır. Ayrıca Amasya'da Hızır-İlyas Cami, İzmir'de Hızır-İlyas Boğazı ve Hızır İlyas Adası gibi Hızır'la İlyas'ın ortak adını taşıyan mekânlar da vardır (Ocak 1990:131-134).

Ç. EDEBİYATIMIZDA HIZIR-İLYAS

1. Destan ve Efsanelerde Hızır:

Hızır'la ilgili rivayetlerin kaynağını Gılgamış destanıyla İskender efsanesine bağlayan bazı araştırmacılar, Gılgamış destanında geçen Utnapiştım'le Hızır arasında bir ilgi kurarlar. Bu destana göre Mezopotamya'nın kralı Gılgamış, ilâhî menşeli Engidu'yla arkadaş olur. Gılgamış, arkadaşı Engidu ölünce onu hayata döndürmeye çalışır. Bu arada insanı ebedi hayata kavuşturan bir ot bulunduğunu öğrenir. “Nehirlerin birleştiği yer”de oturan ve ebedi bir hayat yaşayan Utnapiştım bu otun yerini bilmektedir. Gılgamış maceralı bir yolculuktan sonra Utnapiştım'i bulup otun yerini öğrenir. Ancak, yılan otu kapar ve kaybolur (Köksal 1984:175; Çelebi 1988: C.17:407-408; Uraz 1994:306-310).

İskender efsanesine göre, insana ebedi hayat veren bir su kaynağının varlığını öğrenip ordusuyla yola çıkan İskender, yolda çeşitli olaylar sebebiyle askerlerinden ayrılır. İskender'in aşçısı Andreas, bir pınar başında tuzlu balığı yıkamaya çalışırken, balık canlanıp su-

ya atlar. Andreas, bu suyun aradıkları ölümsüzlük suyu olduğunu anlar ve içer. Aşçı durumu İskender'e anlatır. İskender bu suyu bulamayınca Andreas'ı denize atar. Aşçı bir deniz cini olur ve ebedi hayata kavuşur. Bu efsanenin İslâmî kaynaklardaki metinlerinde İskender'in yanında bulunan kişi Andreas değil, Hızır'dır (Çelebi 1988: C.17:407-408).

İslâmî kaynaklarda yer alan bir efsaneye göre, Zülkarneyn / Büyük İskender, birgün bütün âlimleri toplayıp âb-ı hayat hakkında bilgi ister. Toplantıya katılanlardan biri “âb-ı hayat”ın karanlık ülkelerde olduğunu söyler. Zülkarneyn'in, “âb-ı hayat”ı aramak için yanına aldığı kişiler arasında Hızır da vardır. Hızır, süttan ak, baldan tatlı “âb-ı hayat”ı bulup yıkanır ve ölümsüzlük kazanır. Hızır, durumu Zülkarneyn'e bildirir. Ancak, birlikte geldiklerinde suyu bulamazlar (TDEA 1981:218-220). Ölümsüzlük suyundan içen Hızır, artık havada, denizde ve karada hükmetme kudretine sahiptir. İsteddiği zaman görünür, istediği zaman görünmez. Bu efsanede geçen Zülkarneyn'in Büyük İskender olduğu sanılmaktadır. Fakat, buradaki Zülkarneyn, Kur'an'da geçen Zülkarneyn değildir (Kehf 83, 98).

Eskiden hayat şartlarının çok zor ve tehlikeli olması Hızır'la ilgili halk inanışlarının çeşitlilik kazanmasına sebep olmuştur. Hızır'ın destanlarda, halk hikâyelerinde ve masallarda kahramanlara yol göstermesi, onları ölümden ve çeşitli kötülüklerden koruması bu konudaki halk inanışının ne kadar kuvvetli olduğunun bir göstergesidir.

2. Tasavvuf ve Menkıbelerde Hızır:

Türk kültüründe Hızır'la ilgili birçok menkıbe teşekkül etmiştir. Türk yazılı edebiyatında Hızır motifine ilk defa Satuk Buğra Han destanında rastlamaktayız. Bir avlanma sırasında Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han bir tavşanın peşine düşer. Tavşan, aniden

durup nur yüzlü bir ihtiyar kılığına girer. Buğra Han'ı İslâm'a davet edip kaybolan bu nur yüzlü ihtiyar Hızır'dır (Banarlı 1973: 268).

Mutasavvıflar arasında Hızır'la ilgili olarak anlatılan bir menkıbeye göre, İbrahim bin Ethem ihtişam sahibi bir hükümdardır. Birgün tahtında otururken deveci kılığında biri gelir. Muhafızlar, heybetli deveciye soru sormaya cesaret edemezler. İbrahim bin Ethem, ona kim olduğunu, ne cür'etle yanına geldiğini sorar. O da kervansarayda misafir olmaya geldiğini söyler. Hükümdar, kendi sarayına kervansaray dediği için ona kızar. Hızır, aralarında geçen konuşma sırasında, kendisinden önce olduğu gibi, kendisinden sonra da başkalarının oturacağı bu yere, kervansaray demenin daha uygun olacağını söyler ve kaybolur. Ethem, bu devecinin Hızır olduğunu anlar ve tahtını bırakıp derviş elbisesi giyer (Ocak 1990: 90).

Bazı hükümdarları tasavvuf yoluna sokan Hızır, bir kısım insanları da "velilik" mertebesine ulaştırır ve kerametler bahşeder. Hızır, Ahmet Yesevî'nin hizmetinde çalışan ve küçük bir çocuk olan Süleyman Bakırganî'ye on beş yaşına gelince velâyet bahşedip "Hakim" lâkabını verir. Süleyman o tarihten itibaren Hızır'ın emriyle birtakım hikmetler gösterir (Ocak 1990: 97).

Meşhur menkıbelerden biri de Ayasofya'yla ilgilidir. Bu menkıbeye göre, bir zelzele sırasında Ayasofya'nın kubbesi çatlar ve tamiri mümkün olmaz. Bunun üzerine birçok keşiş, Hızır'ın yardımıyla o tarihte çocuk olan Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Mekke'ye gider. Hz. Peygamber'in tükürüğünü alıp gelen keşişler Ayasofya'nın kubbesini bu tükürükle tamir ederler. Bu hâdiseyi hatırlamak için kubbeye bir altın top asılır. Darda kalanlar bu altın topun altına gelip Hızır'ın himmetini beklerler. Yine Hızır, Ayasofya'da "terleyen direk" adıyla bilinen direktteki deliği deler ve parmağı-

nı bu deliğe geçirip Ayasofya'nın yönünü çevirerek cami hâline getirir (TDEA 1981: C.4:220).

Hızır, kendi adını taşıyan müstakil tarikatlerin kurulup gelişmesinde önemli bir rol oynar ve bazı tarikat mensupları Hızır'ı pir olarak kabul eder. Ahmet Yesevî'yi de çocukluğundan itibaren Hızır yetiştirir. Hızır'ın irşad edici bu özelliği, tasavvuf tarihindeki gelişmelere paralel olarak yeni yorum ve anlayışlara yol açar. Netice itibarıyla "Hızır-ı zaman" terimi kullanılır hâle gelir. Bu anlayışa göre her devrin kendi varlığında zuhur eden ilâhî bir tecelli şeklinde değerlendirilen bir Hızır'ı vardır (Ocak 1990:94-96).

Hızır, Ahmet Yesevî menkıbelerine de konu olmuştur. Menkıbeye göre Ahmet Yesevî'nin müritlerinden Süleyman Ata, birgün tekkeye odun taşırken yağmura yakalanır. Süleyman Ata taşıdığı odun ıslanmasın diye üzerini elbisesiyle örter. Bu durumu gören Hızır, ona "hikmetli söz söyleme kabiliyeti" kazandırır.

Tasavvufta kutupluk makamına ulaşanlara "Hızır gibi", "İlm-ü ledün", "tasarruf sahibi kişi" vb. unvanlar verilir. Tasavvufi anlayışta olduğu gibi halk anlayışında da cömert olan Hızır, insanlara maddî ve manevî yardımda bulunur. İnanışına göre insanlar arasında dolaşan Hızır, alış veriş yapar, ata biner. Onun eli ayağı düzgün, yüzü güzel ve elbisesi yeşildir. Çocuk, genç, ihtiyar, hat-ta kuş ve tavşan şeklinde gözükabilen Hızır, havada ve su üzerinde yürüyebilir; bir anda çok uzak mesafeleri aşıp darda kalanlara yardım eder.

Türk-İslâm tasavvufunda en çok işlenen konulardan biri olan Hızır'la ilgili çeşitli ifade ve sembolere fazla yer verilmiştir. Mutasavvıflara göre Hz. Musa şeriatı, Hızır ise hakikati temsil eder. Hızır, ilm-i ledün [Allah'ın sırlarına ait manevî bilgi, gayb ilmi] sahibidir. Musa da Allah'ın sırlarına ait manevî bilgiyi öğrenmek için Hızır'ın peşinden koşar. O da Hz. Musa'nın bazı ilâhî sırların iç yüzünü öğrenmesine vesile olur.

3. Âşık ve Divan Edebiyatı'nda Hızır:

Türk edebiyatında çoğu zaman bir efsane kahramanı olarak karşımıza çıkan Hızır, gerek âşık edebiyatında ve gerekse divan edebiyatında en çok işlenen sembollerden biridir. Meselâ, XVI. yüzyılda yaşayan halk şairlerinden Bahşi, bir destanında Hızır'ı, İlyas'tan ayrı bir şahsiyet olarak düşünmez (Elçin 1980: 116).

Halk hikâyesi, destan ve efsanelerimizde Hızır, Hıdır-İlyas veya aksakallı bir ihtiyar, bir derviş, bir ihtiyar, nur yüzlü bir ihtiyar, bir pir ya da Hz. Ali hikâye kahramanlarına yardım eder, rüyalarına girip onlara "aşk badesi" içirir. "Aşk badesi"ni içen âşık, rüyasından uyandığı zaman saz çalıp şiir söylemeye başlar. Meselâ, Âşık Garip hikâyesinde bir pir kahramanlara bade verip onları birbirlerine âşık eder (Türkmen 1974:123-125). Bu hikâyenin bir benzer metninde Garip'le Şahsenem'e aşk badesini içiren bir derviş (Ahundov 1967, C.3:12; Abdullayev 1987:421-460; 426), başka bir benzer metinde Hıdır-İlyas'tır (Halg Dastanları 1961: C. II:50-108;54). Gurbanî hikâyesinin Diri varyantında ise, Hıdır-İlyas'ın yerini Hz. Ali alır (Köktürk 1990:273). Hızır, Âşık Garip hikâyesinde yolda kalan kahramanı atının terkinde alıp bir anda Erzurum'a, Kars'a ve Tiflis'e götürür (Halg Dastanları 1961: C. II: 50-108;97). Yine, Tahir ile Zühre hikâyesinde Tahir'i zindandan kurtaran Hızır, (Türkmen 1983:209-248;227) Zoya Tülek efsanesinde de kahramana yardım eder (Köksal 1984:177). Hızır-İlyas, kahramanların hayatı etrafında teşekkül eden Battal Gazi (Köksal 1984:177), Köroğlu (Köksal 1984:136, 177) vb. destanlarda olduğu gibi Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde de babasının okuyla yaralanan Boğaç Han'a yardım eder ve onun yarasını iyileştirir (Ergin 1997:88).

Divan edebiyatında da Hızır'la ilgili

olarak en çok Hızır, İlyas, Hızır-İlyas, âb-ı hayat ve İskender gibi kavramlar kullanılmıştır. Meselâ, Nedim'in bir kasideinde Hızır darda kalan insanların yardımına koşar. Yunus Emre'nin de Hızır'la İlyas'ın ölümsüzlük suyu içtiğine dair mısraları vardır (Ocak 1990:184; Timurtaş 1972: 96).

Hızır ve İlyas hakkındaki bu açıklamalardan sonra, kökü İslâm ve Hıristiyanlık öncesi Türkistan (Orta Asya)'a dayanan ve bugün Azerbaycan, Kırım, Kerkük, Musul, Suriye ve Balkanlarda kutlanan Hidrellez konusuna geçebiliriz:

D. HIDRELLEZ HALK BAYRAMI:

1. Hidrellez'in Anlamı:

Hidrellez, Hızır ve İlyas'ın her yıl buluştuğuna inanılan 6 Mayıs gününü ifade eder. Bu güne "Hızır - İlyas günü" de denilmektedir. Türkler arasında İslamiyet'ten önce de her yıl yapılan bahar / yılbaşı bayramı kutlamaları, İslamiyet'ten sonra Hızır ve İlyas'ın şahsında dinî bir muhtevaya bürünmüş ve Hidrellez adını almıştır.

Eskiden Rûz-i Hızır (Hızır günü) olarak anılan Hidrellez, bugün halk arasında Hızır-İlyas ve Hıdır Nebi olarak anılmaktadır. Hidrellez, halk arasında yaygın olan inanışa göre, ölümsüz hayata kavuşan Hızır'la İlyas'ın bir araya geldiği günün hatırası olarak kutlanan bir halk bayramıdır. Bundan dolayı bugüne Hidrellez adı verilmiştir. Hidrellez terimi de "Hızır- İlyas" birleşik isminin halk ağzındaki bozulmuş telâffuz şeklidir.

"Hidrellez günü", bugün kullandığımız milâdî takvime göre 6 Mayıs'a tekbül eder. 6 Mayıs günü eskiden kullanılan Rumî takvimde 23 Nisan gününe rast gelir. Rumî takvime göre 23 Nisan (6 Mayıs) günü yaz mevsiminin başlangıç tarihi olarak kabul edilmekteydi. Bu takvime göre bir yıl, yaz (Hızır) ve kış (Kasım) olmak üzere iki mevsime ayrılır. 23 Nisan (6 Mayıs)'da başlayıp, 26 Ekim (8 Kasım)'e kadar devam eden yaz mevs-

simine “Yaz Günleri” veya “Hızır Günleri” adı verilirdi. 26 Ekim (8 Kasım)’de başlayıp 23 Nisan (6 Mayıs)’a kadar devam eden kış mevsimine de “Kasım Günleri” denirdi.

Milâdî takvime göre güneş, 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece Ülker burcuna girer. Ülker burcunu 6 Mayıs-7-8 Kasım tarihleri arasında güneş battıktan sonra görmek mümkün olmaz. Ülker burcu, yılın diğer günlerinde ise, güneş battıktan kısa bir süre sonra görülür. Yani, astronomik gözlemlere ve tabiat şartlarına uygun olarak bir yıl yaz ve kış olmak üzere iki mevsime bölünmüştür. Yani, 6 Mayıs’a rastlayan “Hidrellez günü” yaz mevsiminin, 8 Kasım günü de kış mevsiminin başlangıç tarihidir (Ocak 1988: TDVİA. C. 4:314).

Görüldüğü gibi Hidrellez, kışın sona erip yaz mevsiminin başladığı gün olarak da kutlanmaktadır. Yani, “Hidrellez günü”nün 6 Mayıs’ta (23 Nisan) kutlanmasının iklim ve tabiat şartlarıyla da ilgili olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

2. Hidrellez’in Tarihçesi:

Bütün insanların hayatında tabiatın yeniden dirilişi ilk çağlardan itibaren önemli bir olay olarak görülmüştür. Milâttan önce 3000 yıllarında Mezopotamya’daki Ur şehrinde çeşitli törenler yapılmaktaydı. Bu törenler Mezopotamya ovasını sulayan Fırat ve Dicle nehirlerinin hayat verici gücünü simgeleyen Tammuz ilâhı adına yapılırdı. Tammuz sonbaharda ölen, ilkbaharda dirilen bir tanrı olarak düşünülmüş, yeşillik ve bereketin sembolü olarak kabul edilmiştir. Eski İran’da da bahar mevsiminde su ve yeşillik kavramlarıyla ilgili çeşitli törenler yapılmaktaydı (Ocak 1990:141-144).

Türklerin eski inanışında önemli bir hâdise olan baharın gelişini yılın ilk gök gürültüsü, ilk şimşegi haber verirdi. Çin kaynaklarına göre Hunlar ve Gök-türkler yılın beşinci ayında yılbaşı bayramı yaparlardı. Bu günlerde göğe oklar

atılır, kurbanlar kesilir, at yarışları tertip edilir, türküler söylenir, kımız içilip eğlenilirdi (Ögel 1988:772-775).

Hızır geleneği köken itibarıyla Şamanizm’e dayanır. Hızır, yazın gelişine ilgili mitolojik bir motiftir. Suyun insanlara ölümsüzlük kazandırması da mitolojik bir hâdisedir. Meselâ, Başkurların Ural Batır adlı destanında insanlara iyilik etmek isteyen Ural Batır, kötülük devlerinin ülkesinde ölümsüzlük suyunu bulur; ancak içemez (Seyidov 1983:104-131; Şükürov 1997:174-184).

Ural Batır, “dirilik bulağı”nın suyundan dağlara, ovalara seper ve etrafı canlandırıp yeşillendirir. “Dirilik suyu”, “dirilik bulağı”, “ölümsüzlük suyu” mitolojik anlayışı Ural Batır destanında görüldüğü gibi eski Türk mitolojisine ait bir anlayıştır. Yani, Ural Batır’la suyun ilgisi Hızır’la İlyas’ın ilgisini ortaya koyar. Türk mitolojisinde od-ateş kutsal olduğu için insanları kötü ruhlardan korur. Türk mitolojisindeki bu özellik zaman içinde Hızır’ın şahsiyetiyle birleştirilmiştir. Türk Hızır’ı baharla, sıcakla, güneşle ilgilidir. Türk Hızır’ı gençleri birbirine âşık edip şair yapar. Türk Hızır’ının gençlere verdiği bade ateştir, nurdur. Bunun için onları yakar (Seyidov 1983:104-131).

Hidrellez, gerek Anadolu Selçuklularını ve gerekse Osmanlılar zamanında da kutlanmıştır. Hidrellez törenlerinin icrası sırasında yeşil, yeşillik ve suyla ilgili birtakım uygulamalar, bazı İslâm âlimlerinin yasaklayıcı fetvalar vermesine sebep olmuş, Hidrellez’in bu günün kutsallığına inanmamak şartıyla kutlanabileceği yönünde fetvalar verilmiştir.

Yakutların ve Tunguzların mayısta, bazı Türk boylarının ise şubat veya martta birtakım törenler tertip ettikleri bilinmektedir. İslâmiyet’ten önce Türkler arasında yapılan söz konusu törenler, İslâmî dönemde de devam ettirilmiştir. Bu uygulamalar İslâmiyet’ten sonra ise, Hızır ve İlyas’ın şahsiyeti etrafında ge-

liştirilmiştir. Türk-İslâm dünyasında Musa, Hızır ve İlyas'la ilgili olarak ortaya çıkan inançların çekirdeğini, Kur'an-ı Kerim'de yer alan Hz. Musa'yla Hızır'a ait olduğu kabul edilen kıssa oluşturmaktadır. Hidrellez geleneğinin kökeninde eski Türk inanışındaki "gök tanrı"nın Türk milletine yardım etmesi için yarattığı "koruyucu ruhlar"ın olduğu söylenebilir. Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bu "koruyucu ruhlar" Hızır'a dönüştürülmüş ve onunla bütünleştirilmiştir.

3. Anadolu Dışında Hidrellez:

Hidrellez, Anadolu dışındaki Türkler arasında da aşağı yukarı aynı inanışla kutlanmaktadır. Azerbaycan'da Hızır, Hızır Nebi, Nebi Bayramı, Hızır-İlyas, Hızır-İlyas; Kırım'da Hızırlez; Balkanlarda Edirlez / Hedirles / Hızırles gibi değişik isimlerle ifade edilmekte ve çeşitli törenlerle icra edilmektedir.

Hızır'ın Türklere ait mitolojik bir motif olduğunu kaydeden Mireli Seyidov, Türk Hızır'ını Arap Hızır'ından ayırmak gerektiğini ifade eder. Ona göre, Arab'ın Hızır'ı yeşilliği ve ölmezliği, Türk'ün Hızır'ı da yeşillik ve ölmezliğin yanında baharın sıcaklığını temsil eder. Yine, Arab'ın Hızır'ı yolda kalanlara ve kaybolanlara, Türk'ün Hızır'ı ise hem yolda kalanlara ve kaybolanlara hem de sevgililere yardım eder (Seyidov 1983:104-131).

Azerbaycan Türkleri arasında da Hızır, bir peygamber olarak kabul edilir. Hidrellez, Azerbaycan'da genellikle 10 Şubat'ta kutlanır. Bu güne "kiçik çile" de denir. Darda olanlara yardımcı olacağına inanılan Hızır, baharın gelişini, tabiatın uyanışını müjdelir. Hızır Nebi Bayramı'nda gece ve gündüz çeşitli şenlikler yapılır. Bayram günü bütün evlerde hasıl pişirilir, pilav yapılır. Fakirlere yardım edilir. Yeşertilmiş buğdaydan "semeni" adı verilen bir çeşit tatlı yapılır. Hızır Nebi akşamı, özellikle çocuklar ve gençler evleri gezip hediye toplar ve bu sıra-

da "Hızır Hızır" manisini okurlar. Evlerde yapılan govut, helva ya da yarma, Hızır'ın elini sürüp bereketli kılması için evin bir köşesine bırakılır. Hızır törenlerinde maniler söylenip oyunlar oynanır ve çeşitli şekillerde fallara bakılır (Ahundov 1994: 433-434; Seyidov 1983: 104-131).

Azerbaycan'da Hızır Nebi Bayramı'nda oynanan oyunlardan biri, İğdir yöresinde de bilinen ve bazılarına göre halk teması olarak değerlendirilen "kosa kosa oyunu"dur. Bu oyunun başrolünü hamile kadın kılığında giren bir gençle eşi üstlenir. Bu oyunda "kosa" yani kış, bahara hamiledir ve baharın yaklaştığını haber verir.

Aşağıda verdiğimiz ilk mani örneği adı geçen oyun sırasında söylenen manilerden biridir. Diğer iki mani örneği de Hızır Nebi kutlamaları sırasında çocukların ev ev gezip hediye topladıkları sırada söyledikleri manilerdendir. Bu maniler, Hızır'la baharın ilgisini göstermesi bakımından önemlidir:

Menim kosam canlıdı,
Golları mercanlıdı,
Kosama el vurmayın,
Kosam iki canlıdı.

(Seyidov 1990:25-29).

Hızır'a Hızır deyerler,
Hızır'a çırag goyarlar,
Hızır'a pay yığmağa,
Biz gelmişik hayınan.

(Ahundov 1994: 25-26)

Gara toyug ganadı,
Kim vurdu, kim sanadı.
Mehlenize gelende,
İt baldırım daladı.

(Efendiyev 1981:80)

Kosova ve yöresinde Hidrellez törenleri 5 Mayıs'ta başlar. Sabah erkenden köy, kasaba ve şehir yakınlarındaki ağaçlık yerlere, göl kenarlarına ve türbelere gidilir. Türbelerde adaklar kesilip yenir. Akşam eve dönerken herkes ağaçlardan yeşil dal koparır, kaynak sular-

dan su alır. Sabah erkenden kalkılıp ağaçlardan kesilen yeşil dallar kaynak suda kaynatılır ve çocuklar bu suyla yıkanır (Ocak 1990:149).

Avrupa’da, Amerika’da ve Kanada’da da baharın gelişi münasebetiyle çeşitli törenler yapılmaktadır. Bayram sabahı çiçekler toplanır, gençler arasında “bahar kraliçesi” seçilir, bir ağaç süslenerek etrafında oyunlar oynanır (Seyidoğlu 1990:23-24).

Hidrellez, Azerbaycan, Kırım, Kerkük, Musul, Suriye, Balkanlar, Lübnan, Mısır, Cezayir, Fas ve İran’da bilinmektedir. Hidrellez, günümüzde de çeşitli adlarla anılan ve hemen hemen bütün Türk boyları arasında Hızır’la İlyas’ın bulunduğu gün olarak kabul edilen bir bayram olarak kutlanmaktadır.

5. Anadolu’da Hidrellez’le İlgili Rivayetler:

Halk arasında uğurlu, bereketli ve mübarek bir gün olarak kabul Hidrellez geleneğinin doğuşuyla ilgili olarak Anadolu’da pek çok rivayet anlatılmaktadır. Biz burada bu rivayetlerden iki tanesinin kısa özetini vermekle yetineceğiz:

a. Bir ağanın Hızır adında bir kâhyası varmış. Hacca giden ağanın hanımı evinde gözleme yaparken, “Beyim gözlemeyi çok severdi, burada olsaydı da yeseydi” diye söylenir. Bunu duyan kâhya, “Ben götürürüm” der ve kaybolur. Ağa hacdan dönüp hanımına, kâhyanın kendisine gözleme getirdiğini söyleyince kâhyanın ermiş olduğuna inanılır ve her yıl onu anma törenleri yapılır (Artun 1990:1-23). Bu efsane kanaatimizce Lokman-ı Perende’yle Hacı Bektaş Veli mekâbesinin bozulmuş şeklidir. Menkıbeye göre, Lokman-ı Perende hacdayken arkadaşlarına “Bugün bizim evde bişi pişirirler” der. Hocasının bu sözü Bektaş’a malûm olunca tepsiyeye koydurduğu birkaç bişiyi anında Lokman’a götürür ve hacı olur (Gölpınarlı 1990:6; Özkırmalı 1996:10-14; Melikoff 1998: 108-109).

b. Çok eski zamanlarda bir köyde

Hızır adında bir çoban varmış. Hızır, bir gün sürüsünü suya götürürken bir paşa kızı olan Ellez’i görüp âşık olur. Hızır, Ellezi babasından ister. Fakat paşa kızını vermez. Bunun üzerine Hızır kızını kaçıtır. Paşa ve adamları bir korulukta saklanan Hızır’la Ellez’i çembere alıp ateşe verirler. Allah’a sığınan Hızır’la Ellez, gaipten gelen “Ateşe basıp atlayın.” sesini duyunca tek adımla ateşe basıp kaybolurlar. Paşa ve adamları uzun süre onları arar. Ancak, bulamazlar. Aradan uzun yıllar geçer; Hızır’la Ellez birbirine dokunmaz. Neticede paşa içinden gelen bir sese uyar, “Allah’ım onları affettim, bana göster.” der. Allah, Hızır’la Ellez’i 6 Mayıs günü yeryüzüne indirip paşaya gösterir. Böylece Hızır’la Ellez birbirlerine kavuşur. O günden beri kutlanan bu kavuşma gününe Hidrellez adı verilmiş, onlar ölümsüz kılınmıştır (Kartal 1990:93-104).

6. Anadolu’da Hidrellez Kutlamaları:

İslâmiyet’ten önce Türkler arasında bahar mevsiminde yapılan törenlerde çok önemli bir fonksiyona sahip olan “su” ve “ağaç” kültü varlığını Hidrellez’le sürdürmüştür. Hızır, Türk halk inanışına göre ölmezlik sırrına ermiş bir peygamber, Allah’ın yeryüzünde dolaşan bir elçisidir. Hidrellez, resmî ve dinî bayramlarımızdan biri olmamasına rağmen eskiden beri bütün Türkler arasında kutlanagelmiştir (Günay 1990:10-12).

Türklerin çok eski bir geleneği olan bahar bayramı kutlamaları Anadolu’da çeşitli İslâmî inançlarla birleşerek zenginleşmiş ve anlamlı bir hâle gelmiştir. Bizim kültürümüzde Hidrellez, tabiatın canlanması, bolluğun, bereketin ve kudretin insanlara, bitkilere ve hayvanlara ulaşması anlamına gelir (Seyidoğlu 1990:23-24).

Hidrellez geleneğinin kaynağında yer alan Hızır’la İlyas’ın adı, Türkler arasında hem insan hem de yer adı olarak kullanılmıştır. Anadolu’da birçok

köy, kasaba ve şehrimizde “Hıdırlık / Hızırılık” adı verilen mekânlar vardır. Bütün bu yer adları, Türk’ün ruhuna sinmiş olan Hıdrellez geleneğinin Anadolu’da yüzyıllardan beri kutlandığını gösterir. “Hıdrellez günü”, eski takvimlerimizde de yerini almıştır. Meselâ, Aydın Vilâyeti Salnamesi’nin takvim kısmında 5 Mayıs’ta Rûz-i Hızır, 7 Mayıs’ta Nihayet-i Bahar, 21 Mart ‘ta da Nevruz-ı Sultanî olarak işaretlenmiştir (Baykara 1990: 4-6).

Türkler, Hızır-İlyas’ın bolluk, bereket getirdiğine ve baharın müjdecisi olduğuna inanırlar. Önemli bir sosyal hâdise olan Hıdrellez, eskiden özellikle İstanbul’da çok canlı olarak kutlanırdı. İstanbul’un mesire yerlerine koşan insanlar niyet tutar, mani, şarkı, türkü söyler, oyun oynarlardı. Hıdrellez akşamı, gül dalına içinde gümüş paralar ve çeyrek altınlar bulunan keseler asılır, çömleklere yüzükler konulup gül dibine bırakılır ve sabah erkenden bereket getirmesi dileğiyle besmeleyle açılırdı. Yüzüne duvak örtülen bir kız çömlekten bir niyet çeker. Birer mani söylenir, kısmeti çıkmayan kızların başında kilit açılırdı. “Hıdrellez günü” kuzu, helva, pide, dolma vb.leri pişirilirdi (Pakalın 1983: 802-803).

Toroslarda da “Hıdrellez gecesi”, Leylâ ve Mecnun adı verilen iki yıldız gözlenir. Bu iki yıldız birbirine kavuşursa, o yıl birbirini sevenlerin kavuşacağına inanılır. “Hıdrellez gecesi” kızlar uyurken yastıklarının altına koydukları tuzlu çörekten yiyip, niyet ederler. Bu gece rüyada görülen gençle evlenileceğine inanılır (Seyidoğlu 1990:23-24).

“Hıdrellez günü” birçok ilimizde olduğu gibi Tokat’ta da sabah erkenden kalkılır, dargın olanlar barıştırılır, gönüller alınır, kabir ziyaretlerine gidilir, dualar okunur. “Hıdrellez günü” Tokat’ta dinî bir bayram kimliğine bürünmüştür (Cingöz 1990:43-51).

“Hıdrellez günü”ne, İnegöl ve çevre-

sinde “Yeşil Gün” adı verilmektedir. “Yeşil Gün” kışın bitmesi, baharın gelmesi demektir. Burada da Hıdrellez, ölümsüzlüğe kavuşan Hızır’la İlyas’ın bulunduğu gün olarak kabul edilmektedir (Kartal 1990:93-104).

Safranbolulular Hıdrellez kutlamalarını yapacakları yerlere sabah namazı vaktinde gitmeye başlar. Çünkü onlar, Hızır’la İlyas’ın sabah ezanıyla, öğle ezanı arasındaki bir zaman diliminde buluşacaklarına inanırlar (Barlas 1990:25-41).

Hıdrellez hazırlıklarına Mayıs’ın ilk haftasında başlanan Kütahya’da özellikle zenginler çadır kurup yemek yaparlar. Burada 5 Mayıs akşamı başlayan kutlamalarda çeşitli dilekler tutulup gül fidanına iplikler bağlanır. Kесе içine konan bir miktar para gül fidanının dibine bırakılıp sabah erkenden alınır. Hanımlar ellerine kına yakar. Hıdrellez ateşi yakılır. Aileler, “Hıdrellez gecesi” bereket getireceği düşüncesiyle evlerinin etrafına gizlice haşhaş taneleri seper. Sabah erken kalkan insanlar mesire yerlerine gider, yemekler hazırlayıp eğlenceler düzenler (Meydan 1990:113-121). Evlerin etrafına gizlice haşhaş taneleri serpmenin bir benzerine Kazak ve Kırgız Türkleri arasında rastlanmaktadır. Kazak ve Kırgız kadınları ilkbaharda ilk defa gök gürleyip şimşek çaktığı gün çadır çevresinde süt, ayran ve kıymız dolu kapları dolaştırıp saç töreni yaparlar (İnan 1972:30).

Hıdrellez geleneğinin canlı olduğu illerimizden biri de İzmir’dir. “Hıdrellez günü” sabah erkenden kalkan insanlar deniz ve su kenarlarına gider, kıra çıkar, dilek tutup eğlenirler. Akşamı ise, eğlenceler tertip edilir, ateşler yakılır. İnsanlar niyet tutup üç defa bu ateşin üzerinden atlar. İzmir’de “Hıdrellez gecesi” pilav pişirilir. İnanışa göre Hızır, “Hıdrellez gecesi” pişirilen pilavdan yer bolluk ve bereket bahşeder. (Kılıçkiran 1990:32-36).

“Hidrellez gecesi” genç kızlar tarafından bir küpün içine çeşitli eşyalar ve maniler yerleştirilip gül ağacının dibine konulması, sabah olunca buradan alınıp yorumlanması vb. uygulamalar Anadolu’nun hemen her yerinde vardır.

Halk tarafından Hızır ve İlyas’ın ölümsüzlük sırrına erdiğine ve Hidrellez’de buluştuklarına inanılır. Uğurlu, bereketli ve mübarek bir gün olarak kabul edilen bu güne “Hidrellez günü” adı verilir. Anadolu’da Hidrellez yaklaştığı zaman zengin ya da fakir herkes kendi imkânları ölçüsünde birtakım hazırlıklar yapar. Günümüzde büyük şehirlerden ziyade köylerimizde ve kasabalarımızda yörenin özelliklerine göre çeşitli yemekler hazırlanır. Herkes evini, bahçesini ve çevresini temizler. Çünkü Hızır’ın, evleri ziyaret edeceğine inanılır. Bazı yörelerimizde aile reisleri kendilerine ve çocuklarına yeni elbiseler alır.

Hidrellez kutlamaları, Anadolu’nun hemen hemen her tarafında köy, kasaba ve şehir yakınlarında bulunan pınar başlarında, yeşilliklerde, türbe ve yatırların bulunduğu yerlerde yapılır. Çünkü, Hızır’ın gezdiği yerler yeşillenir, güller açar, bülbüller öter. Türbelerde adak kurbanlar kesilir. Bazı yörelerimizdeki kutlamalara mevlit okunarak başlanır.

İslâmiyet öncesi Türk kültürüyle İslâmiyet sonrası Türk kültürünün yoğrulmasından ortaya çıkan, gönüllerin alındığı “Hidrellez günü”nde çeşitli törenlerin icra edilmesi özellikle günümüzde sağlık-şifa, mal mülk-servet, niyet-kısmet ve bolluk-bereket talebine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

a. Sağlık-Şifa Talebine Yönelik İcraatlar:

“Hidrellez günü”nde kır çiçeklerinin kaynatılıp suyunun içilmesi, buğday, mısır ve susamdan yapılan “gavut”un, Hızır’ın dokunması dileğiyle evin bir köşesine veya bir gül fidanının dibine konulması, yeni sağlanmış sütün Hızır’ın dokunması için bekletilmesi, “derviş”in ve-

ya Hızır’ın atının ayağının altından toprak alınması (Halg Dastanları 1961: C. II: 50-108;106) vb. uygulamalar sağlık-şifa talebine yönelik icraatlardır.

Altay Türkleri, Hunlar ve Göktürkler arasında da rastlanılan bir geleneğin bir benzeri bugün Balıkesir, Diyarbakır, Erzurum, Trabzon ve Yozgat gibi illerimizde Hidrellez’de şifa vereceğine inanıldığı için kuzular kesilip pilavlar yapılması şeklinde görülmektedir. Altay Türkleri ve Hunlar dağlara, Göktürkler ise mağara ve ırmak kıyılarına gidip “gök tanrı”ya kurban keserlerdi (İnan 1972:5-6; 48-49). Anadolu’da, şifa bulmak için “Hidrellez günü” çah çırpı ya da otla yakılan “Hidrellez Ateşi”nin üzerinden atlanması İslâm öncesi Göktürkler zamanında görülen ateş üzerinden atlanma inanç ve geleneğinin bir devamı olarak değerlendirilebilir (Ocak 1990:154).

b. Mal Mülk-Servet Talebine Yönelik İcraatlar:

Anadolu’nun birçok yöresinde ev, araba, yüzük, bilezik, madenî para vb.lerinin kendisinin ya da resminin gül fidanının dibine konularak Hidrellez sabahı buradan alınıp cüzdanlara yerleştirilmesi mal mülk talebine yönelik icraatlardandır.

c. Niyet-Kısmet Talebine Yönelik İcraatlar:

Bütün Türk coğrafyalarında Hızır’ın 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece yeryüzüne inip dilekleri yerine getireceğine ve dokunduğu yerlere feyiz bereket bahşedeceğine inanılması, kızların evlenmelerini kolaylaştırmak için kâğıtlara dileklerin yazılıp suya atılması, fallara bakılması, çocuk sahibi olmak için türbelere adak adanması, bez parçalarından yapılan bebeklerin salıncağa yatırılması vb. uygulamalar niyet-kısmet talebine yönelik icraatlardır.

ç. Bereket-Bolluk Talebine Yönelik İcraatlar:

Hidrellez’de aile reislerinin ceplerine para konulması, “Hidrellez gecesi”

Hızır'ın dokunması dileğiyle bütün yiyecek ve içecek kaplarının ağzı açık bırakılması gibi uygulamalar da bolluk, bereket talebine yönelik icraatlardır.

E. NETİCE

İslâm öncesi eski Türk destan ve efsanelerinde karşımıza çıkan gök sakallı ihtiyar, ak sakallı ihtiyar motifleri İslâmiyet'ten sonra Hızır ve İlyas motifleriyle birleştirilmiş, Hıdrellez, Hızır Nebi, Nebi Bayramı vb. adlarla bir gelenek hâlinde devam ettirilmiştir. Hıdrellez, pek çok tarihî kültür unsurunu içinde taşıdığı hâlde çok eski bir geleneğimiz olarak bir Türk sembolü hâline gelmiştir. Yani Hıdrellez geleneği, Türklerdeki tabiat sevgisinin ve çevre temizliğinin de bir göstergesidir. Hızır, bugün bütün Türkler arasında iyiliğin bir simgesi olarak kabul edilmektedir.

Anadolu'da kâğıtlara dilekler yazılıp suya atılması, yorumlar yapılması gibi Hıdrellez uygulamalarına Kazak ve Kırgız Türkleri arasında da rastlanır. Adı geçen Türk boyları arasında bir kaba su konup yanına ayna ve mum yerleştirilir. Bu kabın içindeki suya iğne, iplik ve yüzük atıp iplikleri bunların deliğinden geçirmeye çalışır, dua okuyup fala bakarlar.

İslâm öncesi Şamanist Yakut Türklerinde çocuğu olmayan hanımların Ayısıt (yaratıcı ruh)'tan yardım bekleme geleneği (İnan 1972:35-38), İslâm sonrası Türk inanışında çevredeki türbelere adak adama, bez parçalarından bebek yapıp salıncağa yatırma ve çocuk sahibi olmak için Hızır'dan yardım dileme geleneğine dönüşmüştür denebilir.

Türklerin inanç dünyasını derinden etkileyen Hızır, Hızır-İlyas ve ab-ı hayat kavramlarının ilk bakışta İslâmî bir temele dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu temelin derinliğine inildiği zaman bu kültürün, çok geniş bir coğrafyada yaşayan Türklerin ve diğer İslâm milletlerinin çeşitli kültür ve inanışlarıyla yoğrulduğunu görürüz. Hızır, bu derin tarihî seyir

içerisinde insanların birtakım ruhî ve sosyal ihtiyaçlarına cevap veren bir hüviyet kazanmıştır. Bu çerçevede özellikle Türkler, Hızır veya Hızır-İlyas'la ilgili kendi inanış şekillerini çeşitli edebî ürünleriyle yaşatmışlardır.

Bugün, Hızır ve İlyas'ın isimleri yaşatılmasına rağmen, uygulamada İlyas'ın adı silinmiş, Hızır motifi öne çıkarılmıştır. Çünkü, İslâm öncesi Türk mitolojisinin olağanüstü varlıklarının şahsiyeti, Hızır'ın şahsiyetiyle az çok uyum hâlinindedir.

Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilen Hz. İlyas'a atıf yapılan Hızır unsuru, İslâmiyet öncesi birtakım mitolojik unsurlarla ve Türk inançlarıyla beslenerek bugüne kadar gelmiş ve günümüzde Hızır'la İlyas'ın bulunduğu gün olarak kabul edilen Hıdrellez geleneğini oluşturmuş, millî kültürümüzün zengin unsurlarından biridir. Bu gelenek, Türk insanının birbiriyle kaynaşmasını sağlaması ve kültür değerlerimizin birleştirici yönünü ortaya koyması bakımından çok önemlidir.

NOTLAR

¹ Ba'l, Şam'da bulunan Bek adındaki şehir halkının taptığı altın putun adıydı. Şimdi bu şehre Ba'lebek adı verilmektedir.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR:

ABDULLAYEV, Behlul, (1987), **Azerbaycan Edebiyatı İncileri**, Dastanlar, Bakı Yazıcı [Neşriyatı].

AHUNDOV, Ehliman, (1967), **Azerbaycan Dastanları**, Bakı, C.3. Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı.

AHUNDOV, Ehliman, (1994), (Aktaran: Semih Tezcan), **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARTUN, Erman, (1990), "Tekirdağ'da Hıdrellez Geleneği", **Türk Kültüründen Derlemeler, Hıdrellez Özel Sayısı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

BANARLI, Nihat Sâmî, (1971), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BAYKARA, Tuncer, (1990), "Hıdrellez ve Türk Kültürü", **Millî Kültür**, Sayı nu:72, sayfa nu:4-6. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇİNGÖZ, Meltem Emine, (1990), "Tokat'ta Hıdrellez", **Türk Kültüründen Derlemeler, Hıdrellez Özel Sayısı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇELEBİ, İlyas, (1998), Hızır [maddesi], **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay.

DEMİRAY, Kemal vd. (1974), **Türkçe Sözlük**, Ankara, TDK, Yayınları.

DEVELLİOĞLU, Ferit, (1970), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara.

EFENDİYEV, Paşa, (1981), **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı**, Bakı, Maarif Neşriyyatı.

ELÇİN, Şükrü, (1980), **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

EREN, Hasan vd. (1988), **Türkçe Sözlük**, Ankara, C. I-II, TDK, Yayınları.

ERGİN, Muharrem, (1988), **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

ERGİN, Muharrem, (1997), **Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGİN, Muharrem, (1999), **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

GÜNAY, Umay, (1990), "Ritüeller ve Hıdrellez", **Millî Kültür**, Sayı nu:72, sayfa nu: 10-12. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Halg Dastanları, (1961), C. II, (Redaktoru: İ. Soltan; ressamı: E. Dadaşov, bedii redaktoru: M. H. Guliyev; tehnik redaktoru: S. Ehmedov; korrektorları: T. Ceferova, F. Abbasova). Bakı, Azernesr.

HARMAN, Ömer Faruk, (2000), İlyas [maddesi], **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** İstanbul, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay.

İNAN, Abdülkadir, (1972), **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KARTAL, Numan, (1990), "İnegöl'de Hıdrellez Kutlamaları", **Türk Kültüründen Derlemeler, Hıdrellez Özel Sayısı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

KAYA, Mahmut, (2000), İskender [maddesi], **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay.

KILIÇKIRAN, Mazlum Nusret, (1990), "Ayların Gelininde Umud ve Dilek Günü", **Millî Kültür**, Sayı nu:72, sayfa nu: 32-36. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

KÖKTÜRK, Şahin, (1990), **Kurbanı ve Peri Hikâyesi Üzerine Bir Araştırma**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

MELİKOFF, İrene, (1998), **hacı bektaş efsanesinden gerçeğe**, Cumhuriyet kitapları yayınları.

MEYDAN, Filiz, (1990), "Kütahya'da Hıdrellez Geleneği", **Türk Kültüründen Derlemeler, Hıdrellez Özel Sayısı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1990), **İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, Hıdrellez [maddesi], (1998), **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin, (1988), **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.

ÖZEK, Ali vd. (1993), **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZKIRIMLI, Atilla, (1996), **Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevilik-Bektaşılık**, Cem Kültür Yayınları.

PAKALIN, Mehmet Zeki, (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, C. I, MEB., Yayınları.

SÂMÎ, Şemseddin, (1991), **Temel Türkçe Sözlük-Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, C: I-IV, Tercüman Genel Kültür Yayınları.

SEYİDOĞLU, Bilge, (1990), "Hıdrellez", **Millî Kültür**, Sayı nu:72, sayfa nu: 23-24. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

SEYİDOV, Mireli, (1983), **Azerbaycan Mifid Tefekkürünün Gaynaglari**, Bakı, Yazıcı [neşriyyatı].

SEYİDOV, Mireli, (1989), **Azerbaycan Halgının Söykökünü Düşünirken**, Bakı, Yazıcı [neşriyyatı].

SEYİDOV, Mireli, (1990), **Yaz Bayramı**, Bakı, Gençlik [neşriyyatı].

ŞÜKÜROV, Ağayar, (1997), **Mifologiya**, Bakı, Elm [neşriyyatı].

TEZCAN, Mahmut, (1990), "Hıdrellez", **Millî Kültür**, Sayı nu:72, sayfa nu: 16-18. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1972), **Yunus Emre Divanı**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, (1981), İstanbul, C. 4, Dergâh Yayınları.

TÜRKMEN, Fikret (1974), **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

TÜRKMEN, Fikret (1983), **Tahir ile Zühre**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları.

ÜNVER, İsmail, (2000), İskender [maddesi], **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay.

Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, C.4, 12. Ötügen Yayınları.

TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi.
TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.